

A szürke eminenciás

Tavaly Janisch Attila Balázs Béla-díjas, Érdemes művész filmrendezőt kérték fel a Pécsi Országos Színházi Találkozó (POSzT) 2009-es versenyprogramjának válogatására. Az általa összeállított szemle végleges listája április elején került a nyilvánosság elé, tizennyolc előadással. Bár ő maga „szürke eminenciás”-ként határozza meg saját szerepét, és elemzései nyomtatásban is olvashatók majd a Színház c. szakfolyóiratban, fontos lehet azon lenyomatok különböző formában való rögzítése, amelyeket ez az intenzív színházi év hátrahagyott benne, hiszen egy sajátos szemzőgből lát(tat)ja a jelen magyar színházi valóságát. Így sajátos válogatóként meritünk a vele készített beszélgetésből, mintegy címmel ellátott „kamara-előadásokként” emelve még friss reflexióit a Napút drámaszámának „színpadára”. (Részletek a Janisch Attilával 2009. április 21-én és 22-én készült beszélgetésből.)

ne csak a „csak”

A POSzT-válogatót tényleg nem köti semmi. Hogy az elmúlt években milyen volt a kínálat, végül nem érdekes. Szakíróként persze fontosak az összefüggések, a válogató azonban az egyes előadásokat ítéli meg. Hogy valaki a főszerepet akarja-e kiemelni az összeállításában vagy a peremvidéket, a függetleneket, a kísérletezőket, az az adott ember szándékait, érdeklődését, ízlését tükrözi. A filmben is folyik egyfajta harc a szerzői film és a műfaji film között, mintha csak a nézőszám lenne az egyedüli értékmérő, ami elég nagy butaságnak tűnik. Sajnos a szerzői filmnek most, ebben a kultúriszonyos időben és közegben rosszul áll a szénája. Véleményem szerint azonban egy kultúrának a teljes spektrumában kell jól működnie. Ha ez nem így van, akkor az egész egy fához hasonlós, amelynek az egyik fele virágzik, a másik pedig rohad. A dolgok egymástól való mesterséges elválasztása, elszigetelése mindig rosszat szül, hiszen az élet csak az együttélésben, az egymásra való kölcsönhatásban tud fejlődni, kibontakozni.

(...)

statisztika

Miután megnéztem egy előadást, másnap délelőtt megírtam az emlékeztető jegyzetemet, ami olykor öt oldal hosszúságú is lett. Csak így tudtam letenni az előző napi élményt, és megnyitni magam a következő előtt. Jóllakottan nagyon nehéz élvezni bármilyen ételt, legyen az mégoly ízletes is. Pedig nekem mindennap újra éhséget kellett éreznem.

Összesen 780 000 karakternyi kritika gyűlt össze, ami szinte feldolgozhatatlan mennyiség. Mindvégig tartottam attól, hogy az évad eleji élmények elhalványodhatnak, így az emlékeztetők írását nagyon komolyan vettem. Egyfajta szabványos kritikai formát választottam, hogy a lehető legkevesebb mellébeszélés, az előadástól

független személyes élmény kerüljön az értékelésbe. Csak az volt a fontos, amit a színpadon láttam, és mellékes az, hogy éppen milyen a színház atmoszférája, mennyi ideig zörög a cukorkabontogató néző mellettem vagy milyen az aznapi hangulatom.

Emlékeztetőimben nagy hangsúlyt kapott az értelmezés, mert nekem nagyon fontos, hogy mit gondol a rendező arról a világról, amelyben élünk, milyen nyelvezetbe, formába önti a véleményét, mennyire kreatív. Nagyon fontos volt az előadások megítélése szempontjából a színészi alakítások egyéni erőssége, a szerepek kidolgozottsága. És végül nagyon lényeges az is, hogy milyen összjátékot valósít meg a társulat egésze az előadás során. Ez a három kritérium jelentette az én válogatói szempontjaimat, ezen kívül nem volt semmi más magammal kötött előzetes megállapodásom.

(...)

„*tabula rasa*”-k

Válogatóként, ami nagyon hülye egy kifejezés számomra – valamiféle finnyásságra utal –, az volt a koncepcióm, hogy ne egyízű „menü” állítsak össze a nézőnek, hanem színes, zamatos svédasztalt az évad általam érzékelt színházi törekvéseiből. Ezen belül nem volt prekonceptióm: minél neutrálisabban, az elem kerülő előadásra koncentrálni, teljesen nyitottan igyekeztem beülni este hétkor a színházba. Örültem is, hogy nem voltak előképek, emlékek bennem más előadásokról. Nem jó, ha az ember nem szűz szemmel néz valamit, a ‘*tabula rasa*’ szituáció ebben az esetben sokkal fontosabb. Minden filmes kuratóriumi tagságomról is lemondtam, ha azon vettem észre magam, hogy elkezdem a korábbi évek teljesítményéhez mérni, hasonlítani a dolgokat.

drog, ami nem öl

Ebben a válogatói „posztban” az a legrosszabb, hogy a POSZT-válogató nem nagyon beszélhet senkivel az élményeiről, kiváltképp nem az alkotókkal, nehogy a dicséret hamis és korai reményeket ébresszen bárkiben a döntés végeredményét illetően. Személy szerint mégis képtelen voltam megállni, hogy másnap ne hívjam fel azt a rendezőt, színészt, aki igazi élménnyel ajándékozott meg. Ez a köszönet részemről hozzá tartozott az átélt katarzishoz.

Ettől függetlenül a mindenkori válogató többnyire egyedül van az élményeivel, minthogy csak nagyon lassan alakul ki előtte az egy évadot tükröző színházi látkép. Így minden befelé jön, és semmi, vagy csak nagyon kevés mehet kifelé, és ez nagyon nehéz. Nekem ebben állandó kíséremön, a feleségemen kívül – aki színházkedvelőként minden előadásra örömmel jött velem – segített az emlékeztetőim megírása is.

A színházban gyakran sokkal intenzívebb katarzisban van részem, mint filmet nézve, és a nagyon erős hatások befogadása számomra sokszor problémát jelent. Amikor tizennyolc évesen először láttam Huszárik Zoltán zseniális *Elégia* című rövidfilmjét, annyira felkavart, hogy nem tudtam egyszerre végignézni. Pedig csak húsz perc az egész. Persze az erőteljes katarzis miatt nem hagytam félbe egy színházi előadást, de nem néztem meg két előadást egy nap. Ha ilyen véletlenül mégis előfordult, akkor a másodikat igyekeztem megnézni később, egy másik időpontban is.

Egy évben százkilencvennyolc előadás végül komoly katarziszfüggőséghez vezet. Évi tízről százkilencvennyolcra váltani olyan mérvű dózis-

emelés, amely egy valódi drog esetében biztosan halálos lenne. Szerencsére a színház olyan drog, ami nem öl.

(...)

virágpörök

Az évnvi színházban eltöltött idő alatt csak kevésé foglalkoztatott a magyar színház válsága, már amennyiben van ilyen. Azt sem az én dolgom megítélni, hogy mennyire kiegyenlített a színvonal, illetve hogy melyek a meghatározó tendenciák. Ezekről csak felszínesen tudnék nyilatkozni. A valóban érvényes megállapításokhoz legalább három évadot kellene végigcsinálni, körülbelül ilyen intenzitással. Így ez az egész számomra inkább csak az évadot meghatározó villanókép, és az utóbbi tíz évem egyik legnagyobb, legértékesebb élménye.

Mindazonáltal látni kell, hogy a kőszínházak mellett, amelyeket a szakmai szervezetek igyekeznek a válogató orientációjában is meghatározóvá tenni, egyre fontosabbak az úgynevezett periférián létező, független, alkalmi, struktúrán kívüli társulások. Én is igyekeztem kibogarászni, megnézni a legtöbb ilyen jellegű alternatív kezdeményezést, amelyek nagy szellemi szabadsággal keresik a színházi nyelv új és újabb kifejezési formáit. Ha ezeket a kezdeményezéseket megpróbálja a szakma a periférián tartani, és nem adoptálja őket a sűrűbb vérkeringésbe, csak saját magának árt. A jövő ugyanis a dolgok természetéből fakadóan mindig a másképp gondolkodónál, az újítóknál kezdődik

(...)

marakodók sora

Némelyik színházban kifejezetten pártpolitikai irányultságú a műsor. Azt gondolom, hogy ennek megközelítésnek

nincs helye a művészetben, ebben az erózióban magára valamit adó művész nem vesz részt.

Félreértés ne essék: nem az olyan színház politikumáról beszélek, mint amelyet például Mohácsi csinál, aki egyike volt a rám legnagyobb hatással lévő rendezőknek, nem véletlenül hívtam meg két produkcióját is. Az ő rendezései tágas értelmezési lehetőségeket kínálnak, mert egy sokkal általánosabb értelemben érvényes emberi politikumról beszélnek. A rossz értelemben vett aktualizálás, bármilyen politikai oldalról érkezzék is, nem fejez ki semmit, csak meghamisított állításokat közöl. Lerombolja a már meglévő formanyelvet, de nem ad helyette semmit. Teszi mindezt egy olyan politikai közeg egyik vagy másik oldalához dörgölözve, amely a rendszerváltás óta egyre nyilvánvalóbbá váló kisszerűsége miatt teljes egészében elvesztette tekintélyét.

Sajnos láttam olyan előadásokat, amelyek lesüllyedtek idáig. Szerencsére ez még meglehetősen egyedi jelenség, de nagyon rossz megtapasztalni azt, hogy szakmai csoportosulások pillanatnyi pártpolitikai érdekek mentén szerveződnek. A művészetben belül ebben az értelemben nincsenek és nem is lehetnek „oldalak”. Negatív példaként legszívesebben meghívtam volna ezeket az előadásokat is, de senki sem értene egy ilyen döntést, hiszen a POSzT-on a minőség preferenciája a hallgatóságosan javallott irány. Ennek következtében kevésbé alkalmas arra, hogy a magyar színházi élet lenyomatát adja. Egy évad valódi keresztmetszete nem jelenhet meg a programjában, hiszen akkor a tévedéseket és tévutakat is meg kellene mutatnia. Hozzáteve, hogy ez utóbbi inkább egy szűkebb szakmai találkozó tárgya lehet, és talán érthető, hogy

a (nem szakmai) közönséget jobban érdekli, ami egy adott évadban igazán sikerültnek tűnik.

világunk helyzetgyakorlatai

Nagyon sok általam kedvelt és a programba meg is hívott előadásról hallottam olyan vélekedést, hogy ezek csak helyzetgyakorlatok. E véleményekbe rejtett lekicsinyléssel nem tudok egyetérteni. A fragmentumokból építkező vagy azokból álló előadások a határozott dramaturgiai elvek és konstrukciók mentén fejlődő lineáris elbeszélésekhez képest sokkal pontosabb tükrét adják annak a világnak, amelyben élünk. A világ már nem folytonos, talán sohasem volt az. *„A világ sem nem jelentésbeli, sem nem abszurd. Egyszerűen van”* – írta Alain Robbe-Grillet, a francia újregény egyik legfőbb teoretikusa, filmrendező, valamikor a hatvanas évek elején. Alig hiszem, hogy tévedett volna.

De nem szeretem, ha a fentihez hasonló, felszínes vélekedés megpróbálja bármelyik típusú ábrázolásmódot a másik javára eljelentékteleníteni. Én e téren sem tartom magam bigottnak: ugyanúgy hagyom megérinteni magam a lineárisan építkező és a fragmentumokból álló előadásoktól is.

(...)

időbe vetődés

Az előbb említettekhez hasonlóan fontosnak láttam minden olyan törekvést, amely a színházi nyelv fejlesztését célozza meg, nem feltétlen az új formák kidolgozásával, hanem a már meglévők keresztezésével. Erre a törekvésre láttam erős példákat Horváth Csaba munkáiban és Balázs Zoltán *Leonce és Léna* rendezésében. Horváth Csaba a harmadik olyan rendező Mohácsi János és Ascher Tamás mellett, akinek két munkáját

is meghívtam a versenyprogramba, miután a két előadás a fent említett formanyelvi törekvések két különböző aspektusát mutatja. A *Kalevala* Szálinger Balázs posztmodern és deheroizált átíratként a mozgásszínházi formához párhuzamosan kapcsolódó prózai anyag, a két forma egymás kiegészítő kapcsolatára épül. Ezt a Maladype *Leonce és Lená*jával együtt meglehetősen pozitív visszhangban részesítve, klasszikus mozgásszínházi produkcióként könyveli el a szakma – holott lényegében egyik sem az. A József Attila Színházban bemutatott *Éjjeli menedékhelyet* azonban meglehetősen értetlenség övezi, hiszen Horváth itt a mindenki által jól ismert klasszikust saját mozgásszínházi formanyelvének eszköztárával keresztezi, Gorkij művének prozódiját szinte érintetlenül hagyva. Ezáltal éppen ez az előadás tesz kísérletet arra, hogy a két formanyelv párhuzamosságának megszüntetésével, azok keverésével egy harmadik, komplex formanyelvi közeget alakítson ki. Ez pedig már akkor is izgalmas és vitára alkalmas kezdeményezés, ha maga az előadás történetesen kevésbé sikerül; de rám felkavaró hatással volt. Nagyon megérintett az, amit mondott, és az, ahogyan tette ezt: fontos állításnak éreztem erről az „itt-és-most” Magyarországról.

Talán nagyobb toleranciával kellene fogadnunk a bátor kísérletezéseket, hiszen a rögtön megfogalmazott, instant ítéletek gyorsan a semmibe vesznek. A műalkotás viszont – a közvetlen hatáson túl – az idő végtelenjébe vetődik, ott dől el a sorsa. Az értékek természetes kiválasztódására pedig – paradox módon – alig van befolyásunk.

Az interjút Vágó Marianna készítette